

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 2-son)

FILOLOGIYA
PHILOLOGY

UDK- 81.27:316.4:81.42

ORCID: 0009-0003-8271-6693

PREVENTIV NUTQIY AKTINING SOTSIOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Asadov Alisher Bahodirovich

*O‘zbek tili va adabiyoti, rus va ingliz tili kafedrası assistenti
Buxoro davlat tibbiyot instituti
asadov.alisher@bsmi.uz*

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada preventiv nutqiy aktlarning lingvistik va sotsiopragmatik xususiyatlari keng qamrovda o‘rganiladi. Preventiv nutqiy aktlar, asosan, muloqotda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan noqulayliklarni oldini olish, muloqot ishtirokchilari o‘rtasida ijtimoiy muvozanatni saqlash va ijobiy aloqalarni rivojlantirish vazifasini bajaradi. Ushbu tadqiqotda preventiv nutqiy aktlarning kommunikativ strategiyalar bilan bog‘liq tomonlari hamda turli madaniy kontekstlarda qanday shakllanishi va qo‘llanilishi chuqur tahlil qilingan.

KALIT SO‘ZLAR: preventiv nutqiy akt, sotsiopragmatika, lingvistik tahlil, kommunikativ strategiya, madaniy kontekst.

СОЦИОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕВЕНТИВНЫХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ

АННОТАЦИЯ: В данной статье широко исследуются лингвистические и социопрагматические особенности превентивных речевых актов. Превентивные речевые акты, в основном, выполняют функцию предотвращения возможных неудобств в коммуникации, поддержания социального баланса между участниками общения и развития позитивных связей. В этом исследовании глубоко анализируются аспекты превентивных речевых актов, связанные с коммуникативными стратегиями, а также их формирование и использование в различных культурных контекстах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: превентивный речевой акт, социопрагматика, лингвистический анализ, коммуникативная стратегия, культурный контекст.

SOCIOPRAGMATIC CHARACTERISTICS OF THE PREVENTIVE SPEECH ACT

ANNOTATION: This article explores the linguistic and sociopragmatic features of preventive speech acts in a comprehensive manner. Preventive speech acts primarily serve the purpose of preventing potential discomforts that may arise in communication, maintaining social balance among participants, and fostering positive relations. The study provides an in-depth analysis of the aspects of preventive speech acts related to communicative strategies and how they are formed and applied in various cultural contexts.

KEYWORDS: preventive speech act, sociopragmatics, linguistic analysis, communicative strategy, cultural context.

KIRISH. Muloqotning dolzarb mavzularidan biri – nutqiy aktlar xatti-harakatlari va ularning ijtimoiy muloqotda tutgan o‘rnini tadqiq etishdir. Zamonaviy jamiyatda, til orqali amalga oshiriladigan preventiv xatti-harakatlar insonlar o‘rtasida kommunikatsion jarayonlarni samarali boshqarishga yordam beradi[1.3.4]. Preventiv nutqiy aktlar muloqotda muammolarni oldini olish, ziddiyatlarni yumshatish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular nafaqat muammoli vaziyatlarni hal qilishda, balki mavjud ijtimoiy muhitni yanada ijobiylashtirishda ham yordam beradi[5.8]. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, preventiv nutqiy aktlarning ahamiyati madaniy va lingvistik xilma-xillikda namoyon bo‘lib, ular muloqotning samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bunday aktlarning ko‘pincha ijtimoiy-psixologik jihatlari hamda ularning pragmatik muloqotdagi o‘rni tushuntiriladi. Diskursiv tahlil metodi asosida olib borilgan bu tadqiqot preventiv nutqiy aktlarning nafaqat tilshunoslik balki sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi fanlar uchun ham dolzarb ekanligini ko‘rsatadi. Natijalar, shuningdek, preventiv nutqiy aktlarning universal va madaniyatga xos xususiyatlarini ajratib ko‘rsatishga yordam berdi.

Ushbu tadqiqot muloqot jarayonida nutqiy aktlarning kelib chiqishi, strukturasi va ijtimoiy ahamiyatini tushunishda amaliy yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, preventiv nutqiy aktlarning o‘rganilishi, globalizatsiya sharoitida turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi o‘zaro tushunishni yaxshilashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi preventiv nutqiy aktlarning sotsiopragmatik xususiyatlarini aniqlashdan iborat[1.4.7]. Bu xususiyatlar til va ijtimoiy muhitning o‘zaro aloqasi orqali shakllanadi[6]. Tadqiqot doirasida preventiv aktlarning funksional xususiyatlari, ularni yuzaga keltiruvchi omillar va kommunikativ natijalari chuqur tahlil qilindi.

Muloqotning dolzarb mavzularidan biri – nutqiy aktlar xatti-harakatlari va ularning ijtimoiy muloqotda tutgan o‘rnini tadqiq etishdir. Zamonaviy jamiyatda, til orqali amalga oshiriladigan preventiv xatti-harakatlar insonlar o‘rtasida kommunikatsion jarayonlarni samarali boshqarishga yordam beradi. Preventiv nutqiy aktlar muloqotda muammolarni oldini olish, ziddiyatlarni yumshatish va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi[6.7].

Preventiv nutqiy aktlarning ahamiyati nafaqat lingvistik balki ijtimoiy hayotning turli jabhalarida ham namoyon bo‘ladi. Ular kundalik hayotda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan samarali

kommunikatsiya vositalaridan biri bo‘lib, insonlar o‘rtasidagi muloqotning barqarorligini ta‘minlaydi. Xususan, ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish, muammoli masalalarga oldindan yechim topish va ishtirokchilar o‘rtasida o‘zaro hurmatni ta‘minlash kabi funksiyalarga ega[1.4.8].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, preventiv nutqiy aktlar muloqotning turli kontekstlarida, jumladan, biznes, ta‘lim, diplomatiya va oilaviy hayotda qo‘llanilishi mumkin. Ushbu aktlar o‘z vaqtida qo‘llanilganda, noxush holatlarning oldini olish va muloqotni ijobiy tomonga yo‘naltirish imkonini beradi. Masalan, rasmiy uchrashuvlarda yoki muhim muzokaralarda preventiv nutqiy aktlar muloqot ishtirokchilari o‘rtasida ishonchni mustahkamlashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi[2.3.6].

Zamonaviy texnologiyalar rivojlangan davrda preventiv nutqiy aktlarning roli yanada ortib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn muloqot platformalari va raqamli kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi ushbu aktlarning yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Masalan, elektron pochta yoki messenjerlarda yuboriladigan xabarlar tarkibida qo‘llanilgan preventiv iboralar muloqotning aniqligini oshiradi va tushunmovchiliklarning oldini oladi[5.6].

Madaniy xilma-xillik sharoitida preventiv nutqiy aktlarning o‘ziga xosliklari alohida ahamiyatga ega. Turli madaniyatlarda muloqot odoblari, qabul qilinadigan ifodalar va ularning semantik yuklamasi bir-biridan farq qiladi. Shu sababli, preventiv nutqiy aktlarni muvaffaqiyatli qo‘llash uchun, ularning madaniy kontekstini hisobga olish zarur. Bu esa xalqaro aloqalarda va madaniyatlararo muloqotda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Tadqiqot davomida pragmatika va sotsiolingvistika sohasidagi ilmiy ishlanmalar chuqur tahlil qilindi. Xususan, preventiv nutqiy aktlarning turli kommunikativ kontekstlarda qanday ahamiyatga ega ekanligini tushunish maqsadida avvalgi ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Bu tahlil preventiv aktlarning ijtimoiy va madaniy o‘zgaruvchanlikka moslashuvchanligini hamda turli muloqot shakllarida yuzaga keladigan farqlarni aniqlashga yordam berdi. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlilida ushbu aktlarning insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati alohida e‘tiborga olindi.

Preventiv nutqiy aktlarning mazmunini va ulardan foydalanish mexanizmlarini aniqlash uchun diskursiv tahlil usuli qo‘llanildi. Diskursiv tahlil orqali preventiv aktlarning turli ijtimoiy guruhlar, madaniy muhit va til birliklarida qanday shakllarda ifodalanishi o‘rganildi. Bu usul turli vaziyatlarda preventiv aktlarning lingvistik xususiyatlari va muloqot jarayonidagi rolini aniqlashga imkon berdi. Masalan, ma‘lum guruhlar ichida ishlatiladigan preventiv aktlarning qabul qilinishidagi o‘xshashliklar va farqlar kuzatilib, ularning kommunikativ kontekstga bog‘liqligi aniqlandi.

Shuningdek, eksperimental kuzatish usuli preventiv nutqiy aktlarning samaradorligini o‘rganish uchun qo‘llanildi. Tajriba jarayonida turli yosh va ijtimoiy guruhlardan iborat ishtirokchilarning preventiv aktlarga bo‘lgan munosabati o‘rganildi. Ushbu metod yordamida aktlarning turli vaziyatlarda qanday qabul qilinishi, ularga javob berishdagi strategiyalar va

muloqot natijalariga ta'siri tahlil qilindi. Masalan, stressli yoki noqulay vaziyatlarda preventiv aktlardan foydalanishning samaradorligi aniqlanib, bunday nutqiy aktlarning kommunikativ stressni kamaytirishga xizmat qilishi qayd etildi.

Bundan tashqari, korpus tahlili usuli qo'llanilib, real hayotdagi muloqotlardan yig'ilgan matnlar asosida preventiv aktlarning ko'p ishlatiladigan shakllari va ularning qo'llanish sohalari aniqlandi. Korpus tahlili aktlarning qo'llanilish chastotasini statistik tahlil qilish imkonini berdi, bu esa ularning ijtimoiy muloqotda qanchalik keng tarqalganligini baholashda yordam berdi.

Yuqoridagi metodlarning barchasi birgalikda preventiv nutqiy aktlarning lingvistik, pragmatik va sotsiokultural jihatlarini batafsil o'rganishga imkon berdi. Bu esa ushbu aktlarning ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va kommunikatsiya samaradorligini oshirishdagi muhim rolini yanada kengroq anglash imkonini yaratdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, preventiv nutqiy aktlar ijtimoiy muloqotda salbiy holatlarni kamaytirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu aktlar ogohlantiruvchi, maslahat beruvchi va qoidalarni eslatuvchi shakllarda amalga oshiriladi. Ayniqsa, ogohlantiruvchi aktlar kutilmagan muammolar oldini olishda muhim rol o'ynaydi, maslahat beruvchi aktlar esa tomonlar o'rtasida muloqot samaradorligini oshiradi va ziddiyatli vaziyatlarning yumshatilishiga xizmat qiladi. Qoidalarni eslatuvchi aktlar esa o'zaro aloqalarni tartibga solishda va tushunmovchiliklarni kamaytirishda ahamiyatlidir.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, preventiv aktlarning samaradorligi ko'pincha ular amalga oshirilayotgan kontekstga bog'liq. Masalan, rasmiy muloqotlarda ogohlantiruvchi aktlar qat'iyroq shaklda ifodalanadi va ularning qabul qilinishi rasmiy qoidalarga muvofiq baholanadi. Noformal muloqotda esa bu aktlar yumshoqroq ohangda ifodalanib, ular orqali ijtimoiy yaqinlik va tushunishni ta'minlashga intilish kuzatiladi.

Eksperimental kuzatish natijalari shuni ko'rsatadiki, preventiv aktlarni strategik tarzda qo'llash ijtimoiy aloqalarning sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, oldindan ogohlantirish orqali kutilmagan hodisalar oldi olinib, aloqaning davomiyligi va mazmuni yaxshilanadi. Bundan tashqari, tajriba davomida turli yosh va ijtimoiy guruhlar uchun preventiv aktlarning samaradorligi va qabul qilinishi bo'yicha sezilarli farqlar aniqlangan. Yosh guruhlar o'rtasida preventiv aktlarga nisbatan javob reaksiyalari boshqacha bo'lib, yoshlarda ularning ta'siri ko'proq amaliy maslahatlar ko'rinishida namoyon bo'lgan, kattalarda esa bu aktlar mas'uliyatni anglatish yoki ehtiyotkorlikni oshirish sifatida qabul qilingan.

Diskursiv tahlil natijalari preventiv aktlarning lingvistik jihatdan ham turlicha ifodalanishini ko'rsatdi. Masalan, rasmiy kontekstlarda foydalaniladigan aktlar aniq va tushunarli bo'lsa, noformal muhitda ular ko'proq konnotativ va metaforik ifodalarda namoyon bo'ladi. Bu esa ularning samaradorligiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, korpus tahlili natijalariga ko'ra, preventiv aktlarning qo'llanilish chastotasi va samaradorligi muloqotning ijtimoiy kontekstiga mos ravishda o'zgarib turadi. Ijtimoiy guruhlar o'rtasida ogohlantiruvchi va maslahat beruvchi aktlar kengroq qo'llanilishi kuzatilib, bunday aktlarning universal kommunikativ vosita sifatida xizmat qilishi isbotlandi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot natijalari preventiv nutqiy aktlarning ijtimoiy muloqotdagi muhim rolini va ularning turli kontekstlarda samarali qo‘llanilishini tasdiqlaydi. Shu sababli, bunday aktlardan ijtimoiy aloqalarni tartibga solish va muloqotning sifatini oshirishda strategik foydalanish tavsiya etiladi.

XULOSA. Preventiv nutqiy aktlar ijtimoiy aloqalarda muammolarni oldini olish, ijobiy kommunikatsiya muhiti yaratish va ziddiyatlarni yumshatishda muhim vosita ekanligi aniqlangan. Ushbu aktlarning sotsiopragmatik xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish ijtimoiy kommunikatsiyalarning yanada samarali bo‘lishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, preventiv aktlarning o‘ziga xos xususiyatlari va ularni samarali qo‘llash strategiyalarini aniqlash kelgusida ushbu sohadagi tadqiqotlar uchun muhim yo‘nalishlar yaratadi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, preventiv aktlarning to‘g‘ri va strategik qo‘llanilishi muloqot sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa o‘z navbatida jamiyatdagi kommunikatsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi. Kelgusida preventiv aktlarning turli madaniyat va tillarda qo‘llanilish xususiyatlarini o‘rganish ushbu mavzuni yanada boyitadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abidova, R. (2023). MEANS OF EXPRESSING THE SPEECH ACT OF GRATITUDE IN THE UZBEK LANGUAGE. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (7), 372-376.
2. Barron, A., & Yueguo, G. (2022). "The Routledge Handbook of Pragmatics." Routledge.
3. Birner, B. J. (2023). "Introduction to Pragmatics." Wiley-Blackwell.
4. Culpeper, J., Haugh, M., & Kádár, D. Z. (2022). "The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness." Palgrave Macmillan.
5. Haugh, M., & Kádár, D. Z. (2022). "Understanding Politeness." Cambridge University Press.
6. Huang, Y. (2022). "The Oxford Handbook of Pragmatics." Oxford University Press.
7. Kecskes, I. (2022). "Contextualizing Utterances: The Pragmatics of Nonsentential Speech Acts." Cambridge University Press.
8. Levinson, S. C. (2024). "Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature." MIT Press.
9. Mey, J. L. (2023). "Pragmatics: An Introduction" (3rd ed.). Wiley-Blackwell.
10. Schmid, H. J. (2020). "The Dynamics of the Linguistic System: Usage, Conventionalization, and Entrenchment." Oxford University Press.
11. Taguchi, N. (2024). "The Routledge Handbook of Second Language Pragmatics." Routledge.
12. Михайлова, Л. В. (2021) ПРАГМАСЕМАНТИЧЕСКИЕ РАЗНОВИДНОСТИ РЕЧЕВОГО АКТА АДВИСИВА. *ВЧЕНІ ЗАПИСКИ*, 249.